

KAYBOLMAKTA OLAN BİR TÜRK DİLİNE TANIK OLMAK: DUHA DİLİ

WITNESSING A DISAPPEARING TURKIC LANGUAGE: THE DUKHAN LANGUAGE

Abstract:

The Dukhans, nomadic reindeer herders living in northern Mongolia, speak a Turkic language which belongs to the Sayan language group in the Siberian branch of the Turkic languages. According to the Unesco Atlas of the World's Languages in Danger, the language of the Dukha is severely endangered. In this research, the present state of the Dukhan language, linguistic attitudes of the Dukhan people towards their language and in case the language disappears, possible effects of such an outcome on the Dukhan culture are examined from an anthropological perspective. The data are based both on the interviews made with 16 Dukhan families during the fieldwork carried out by the author in the summer of 2012 (July-August-September) and on the author's personal observations. The aim of this article is to emphasize, via the state of the Dukhan language today that once a language gets extinct, what is lost is not merely the words but the human cultural values as well.

Key Words: Dukha, Turkic languages, endangered languages, hunter-gatherers, shamanism, Turkic languages in Mongolia.

Özet

Moğolistan'ın kuzeyinde yaşayan göçer Ren geyiği çobanı Duhalar, Türk dilleri ailesinin Sibirya kolunda, Sayan grubuna ait bir dil konuşmaktadır. UNESCO'nun yayımladığı tehlike altındaki diller atlasında Duhaların dili "ciddi şekilde tehlike altında" olarak belirtilmiştir. Bu çalışmada, Duhaların dilinin bugünkü durumuna, Duha halkının bu konudaki görüşlerine ve Duha dili kaybolursa bunun toplumun kültürü üzerindeki olası etkilerine antropolojik açıdan bakılacaktır. Veriler 2012 yılının yazında (Temmuz-Ağustos-Eylül) Duhaların doğu obasında yaptığım alan araştırması sırasında, obada bulunan 16 hane ile yaptığım görüşmelere ve kişisel gözlemlerime dayanmaktadır. Bu makalenin amacı, insanlık için büyük bir hazine olan diller kaybolduğunda, sözcüklerle birlikte yok olan değerleri, Duha dilinin durumu üzerinden anlatmaktır.

Anahtar Kelimeler: Duha, Türk dilleri, kaybolan diller, avcı-derleyici (avcı-toplayıcı) toplumlar, Şamanizm, Moğolistan Türk dilleri

Dukhalar, sonbahar obasına ağustos ayının ortalarında göçerler. Bu mevsimde taygada kış yaklaşmıştır...

Giriş

Sayan Dağları'nın güney eteklerinde, konuşanı 500'ü bile geçmeyen, Türk dilinin bir başka kolu, Duhaca, artık çocuklara öğretilmediği için yok oluyor.

“Son yirmi yıldır çocuklar ve gençler dilimizi öğrenmek istemiyor ve öğretmeye çalıştığımızda da kaçıyorlar. Duha dilini sadece yaşlıların konuştuğu, işe yaramaz bir dil olarak görüyorlar. Artık taygada(iğne yapraklı kuzey ormanları) bile gençler kendi aralarında hep Moğolca konuşuyor. Yakında, belki de bir nesil sonra, dilimizi kimse konuşmayacak.”

Yukarıda, 73 yaşında olduğunu öğrendiğim Duha Sodov'un ana diline ilişkin duyduğu kaygı, yazık ki artık günümüzde dünyanın birçok yerinde yaşanan bir durum. Dilbilimciler bugün yeryüzünde 5,000-6,700 civarında farklı dil bulunduğunu hesaplıyorlar. Bunların en az yarısı, belki de çok daha fazlası gelecek yüzyılda ortadan kalkmış olacak. Dillerin bu kadar hızlı yok oluşunun birçok nedeni olsa da, kaybolmak üzere olan dillerin çok önemli ortak bir özelliği var: Evde ana babalar tarafından çocuklara doğal yollarla aktarılmaktan çıkmış olmaları.¹

Dil ile kültür birbirinden ayrılmaz iki parça olduğuna göre, yok olan her dille birlikte bir hayat tarzının da yok olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Bir dilin yok olmasıyla, o dilin içinde saklı tüm bilgiler, deneyimler, atasözleri ve masallar kayboluyor. Bir dilin hafızalardan silinmesi koca bir kütüphanenin yanıp kül olması gibi; insanlık adına çok önemli bilgiler tarihe karışmış oluyor.

Moğolistan'ın kuzeyinde, Sayan Dağları'nda yaşayan Duha halkı, dilleri kaybolma tehlikesiyle karşı karşıya olan toplumlardan sadece birisi. Dev boynuzlu Ren geyikleriyle birlikte yüzyıllardır Güney Sibiryaya taygalarında yaşayan Duhaların dili, Türk dil ailesinin Sibiryaya kolunda, Sayan grubuna ait bir dil ve yazılı hiçbir kaynakları yok.² Ragagnin'in 2011 yılında yayınlanan kitabı, Duhaların dilleri üzerine yapılmış ilk kapsamlı araştırma kitabıdır.

Bu çalışmanın amacı Duhaların dilinin bugünkü durumuna, Duha halkının bu konudaki görüşlerine ve eğer Duha dili kaybolursa, bunun toplumun kültürü üzerindeki olası etkilerine antropolojik açıdan bakmaktır. Araştırma, 2012 yazında -Temmuz-Ağustos-Eylül- iki ay boyunca Duhaların doğu obasında sürdürülen alan araştırması sırasında obada bulunan on altı haneyle yapılan görüşmelere dayanmaktadır. Araştırma esnasında antropolojinin temel yaklaşımlarından biri olan *katılımcı gözlem* yöntemi kullanılmış ve her haneden en az bir kişiyle, dil yitimi konusundaki fikirlerini öğrenmek için derinlemesine mülakat yapılmıştır. Görüşmelerin bir kısmı, Moğol bir tercüman aracılığıyla yapılmış, araştırmanın sonlarına doğru gitgide dili daha iyi öğrendiğim için, Duhaca yapılan görüşmeler de eklenmiştir. Kaybolma tehlikesi altındaki bir dilin son konuşucularının görüşlerine yer veren bu çalışmada, Duhaların kim olduğu, geleneksel bilgileri, dillerinin zenginliği, dilin bugünkü kullanım durumu, dilin kimlikle olan ilişkisi, dilin inanç sistemi üzerindeki etkisi ve yok olma sürecindeki dil için yapılabileceklerle de kısaca değinilecektir.

1. Duhalar kimdir?

Geleneksel olarak Ren geyiği yetiştiren ve göçer bir yaşam süren Duhalar, Moğolistan'ın kuzeyinde bulunan Hövsgöl bölgesinin batısındaki taygada yaşamaktadır. Sayan dağlarının doğusunda yüzyıllardır Ren geyiği yetiştiren Duhalar, bu bölgede benzer şekilde yaşayan başlıca dört toplumdandır. Diğer benzer toplumlar Rusya sınırları içinde yaşayan Tofalar, doğu Tuvalılar (Tojular) ve Oka Soyotlarıdır, ancak bu toplumlardan Tofalar ve Oka Soyotlar günümüzde Ren geyiği yetiştiriciliğini sürdürmemekte ve köyde yerleşik olarak yaşamaktadır. Bugün hala ren geyiği yetiştiriciliğini devam ettiren Duhalar ve Tojular ise, Tuva ile günümüz Moğolistan sınırı arasındaki bölgeye çok eski zamanlardan beri evi sahipliği yapmışlardır. Sovyetler Birliği döneminde Ren geyiğinin kolektifleştirilmesi sırasında Ren geyiklerini ellerinde tutmak isteyen bazı aileler Moğolistan'a göç etmiş, ancak Rusya-Moğolistan sınırının değişmesi üzerine 1920-1950'li yıllarda çeşitli dönemlerde iki ülke arasında gidip gelmişler, daha doğrusu yerlerinden edilmişler ve sonunda bir kısmı Moğolistan toprakları içinde, bir kısmı ise Rusya topraklarında kalmışlardır. Geçmişe dair sıkı tarihi ve kültürel bağları bulunan bu toplumlar, zaman içinde sınırları içinde buldukları ülkelerin hakim dillerinin etkisi altında kalarak, kendi dillerini koruma mücadelesi vermektedir. Günümüzde Moğolistan'da Ren geyiği yetiştiren tek halk Duhalardır. Çeşitli kaynaklarda Uygur, Toha, Duka olarak da geçmektedir.³ Moğolistan'da "Tsaatan", yani "Ren geyiği olan kişi" olarak adlandırılırlar, ancak bu Duhalar için hoş giden bir durum değildir. Diğer toplumlar gibi onlar da kendi adları ile anılmayı tercih ederler. 1994 yılında yapılan sayıma göre toplam nüfusları 500 kişi civarındadır.⁴

Bugün dağlarda Ren geyikleri ile birlikte göçer yaşayan ve geleneksel üçgen çadırlarda kalan Duhaların nüfusu yaklaşık 200 kişidir ve giderek azalmaktadır. Duhalar, Tsagaannuur köyünün (Duhaca-Akgöl) doğusunda ve batısında iki gruba ayrılmış halde yaşarlar. Toplam hane sayısı, 2012 yazı itibarıyla 36'dır. Yıl boyunca Ren geyiklerinden ayrılmayan Duha halkı, sütünü sağdıkları ve at gibi sırtına bindikleri Ren geyikleri ile kurdukları ilişki bakımından çok özel bir konuma sahiptirler. Duhalar, Ren geyiği yetiştirmekle birlikte, geçim tarzı ve toplumsal ilişkiler açısından hayvancılıktan daha çok avcı-derleyicilik biçimini yaşamaktadırlar.⁵

Duhalar'da kadınlar ve erkekler oldukça eşitlikçi ilişkilere sahip. Bir şefleri yok, ancak kadın ya da erkek olsun yaşlıların sözleri önemseniyor.

Donahue, makalesinde Duhaların avcı derleyici (İng. hunter gatherer) bir toplum olduğunu söylemekte ve onların bu özelliklerinin henüz incelenmemiş olduğunu belirtmektedir. İklim bakımından sert koşulların bulunduğu Güney Sibiry'a'da, avcı derleyici bir toplum olarak yaşamlarını sürdüren Duhalar, son yıllarda geleneksel geçim biçimlerini kısmen değiştirerek, dışarıdan yiyecek almaya başlamalarına rağmen, eski toplumsal ilişkilerini genel anlamda hala sürdürmektedir.

Duhalar Ren geyiklerini et ihtiyaçları için yetiştirmezler; asıl yiyecek kaynakları av eti, balık ve doğadan topladıkları bitki ve yabani yemişlerdir. Duhalar, çoğu zaman çayla karıştırarak gün boyu sütünü içtikleri Ren geyiklerini binek hayvanı olarak kullanırlar, özellikle de kışın ava giderken. Yaşadıkları güç coğrafyada hayatta kalmaları için Ren geyiği hayati önem taşımaktadır, bu yörede kışın derin karda ve yazın bataklık çamurunda en rahat hareket edebilen ve hayatta kalabilen tek hayvan Ren geyiğidir. Bu anlamda Duhalar, avcı-derleyici toplumsal ilişki biçimine sahip ve aynı zamanda hayvan yetiştiren nadir toplumlardan biridir. Bu özgün geçim şekli, Duhaların kendi aralarındaki ilişkilerden, doğal çevreyle kurdukları ilişkilere kadar birçok toplumsal ve kültürel alanı etkilemektedir. Örneğin Duhalar eşitlikçi ve paylaşımcı bir toplumdur; toplum içinde güç, otorite sahibi bir lider yoktur; yaşlı kişilerin sözü önemsenmekle beraber, kararlar birlikte alınır ve uygulanır. Hiyerarşik bir toplumsal yapısı olmadığı için, kadınlar ve erkekler arasındaki eşitsizlik de teorik olarak yok denecek kadar azdır. Avladıkları hayvanların tüm etini, ava katılsın katılmasın bütün ailelere mutlaka paylaştıran Duhalar, kendi aralarında kurdukları bu eşitlikçi ilişkileri, doğayla doğrudan kurdukları ilişkilerde de korurlar ve yaşayan her canlıya saygı duyarlar. Öyle ki, Şaman inançlarını günümüzde hâlâ sürdüren Duhalara göre, canlı cansız her şeyin bir ruhu vardır. Doğayla ve çevrelerindeki hayvanlarla kurdukları ilişkiler, "doğaya hakim olma" şeklinde değil, doğanın bir parçası olduklarını kabul ederek, onunla uyum içinde yaşamaya dayalıdır. Kirlenmesin

diye nehirlerinin içinde ellerini bile yıkamayan, avladıkları hayvanın ruhundan özür dileyen Duhalar, yaşadıkları gezegenle esirgeyici ve koruyucu ilişkilerini yitirmiş bütün insanlık için ders olabilecek sırlara sahiptir.

2. Duha Dilinin Durumu

Duhalar, Moğolistan'da azınlık bir toplumdur ve sayıları çok azdır. Götgede Moğol toplumuna daha çok entegre oldukları için dillerini koruma ve devam ettirme konusunda son yıllarda sorunlar yaşamaktadırlar. Unesco'nun yayımladığı tehlike altındaki diller atlasında Duha dili "ciddi şekilde tehlike altında" olarak belirtilmiştir.

Duhaların doğu obasında kaldığım iki aylık süre içerisinde 16 aileden oluşan obanın bütün çadırlarına tek tek girerek, onlara hangi dili daha çok konuştuklarını sordum. Bu soru karşısında, ailelerin çoğu, ilk önce, iki dili de konuştuklarını söyledi. Ne var ki, tüm gözlemlerim sonunda, küçük çocukların neredeyse tamamının dili yok denecek kadar az bildiklerini ve Moğolca konuştuklarını, gençlerin (15-25) kendi aralarında çoğu zaman Moğolca'yı tercih ettiklerini, ancak zorda kaldıklarında yaşlılarla orta düzeyde Duhaca konuştuklarına şahit oldum. Küçük çocukların çoğu Duhacayı hiç anlayamazken, gençler (15-25) dili anlamakla birlikte, kullanmakta zorlanıyorlardı. 25-30'lu yaşlardaki insanların Duhaca bildiğini ama günlük hayatta daha çok Moğolca konuştuklarını, 50 yaş üstü olanların ise yalnızca kendi aralarında Duhaca konuştuklarını ancak ortamda gençler varsa Moğolca konuştuklarını gözlemledim. Gençlerin birçoğunun ise bazen, Moğolca konuşurken araya Duhaca kelimeler kattıklarına tanık oldum. Örneğin çadırında kaldığım Boyuntuktuk, hangi dili daha çok kullandıklarını sorduğumda, bana;

"İki dili de konuşuyoruz, kızlarım Duhaca da biliyorlar." demişti.

Fakat çadırda kaldığım süre boyunca Boyuntuktuk'un biri 16, diğeri 20 yaşında olan kızlarıyla aralarında neredeyse her zaman Moğolca konuştuklarını gözlemledim. Sadece benimle konuşacakları zaman Duhaca konuşuyorlardı ve çoğu zaman kızlar benim söylediklerimi anlamakla beraber, Duhaca cevap vermekte zorlanıyor, annelerinden yardım istiyorlardı.

Benzer bir şekilde, bir başka ailede, Sensıtık adlı kadın, hangi dili daha çok konuştuklarını sorduğumda,

"Evdeki herkes iki dili de biliyor ve birbirimizle iki dilde de konuşuyoruz. Benim ilk öğrendiğim dil Duhaca idi ama çocuklar Moğolca'yı daha iyi biliyorlar." dedi.

Ancak konuyla ilgili, tartıştıkları zaman hangi dili kullandıkları gibi daha ayrıntılı sorular yönelttiğimde, çocukların kendi aralarında ve kendisiyle her zaman Moğolca konuştuklarını söyledi. Bunun nedeni, Duhaca birçok sözcüğü bilmemeleriydi. Diğer çadırlarda da benzer şekilde, 30 yaş ve üstü insanlar, çocukken önce Duha dilini öğrendiklerini, şimdi ise çocukların konuşmayı Moğolca öğrendiklerini söylediler. Çocuklarıyla neden Moğolca konuştuklarını sorduğumda ise, çoğu aile, neden olarak çocukların okula gitmesini gösterdi.

Yetişkin bir Duha, okul ve dil sorununu şu şekilde ifade etti:

"Ben küçükken ilk önce Duhaca öğrendim, ama çocuklarımız küçük yaşlardan beri birbirleriyle Moğolca konuşuyor, ilk önce bu dili öğrendiler. Moğolca'yı iyi bilmeleri lazım çünkü büyüdüklerinde okula gidecekler."

Bir başka yetişkin Duha da;

“Küçük çocuklarımızla evde daha çok Moğolca konuşuyoruz çünkü okula gidecekler ve Moğolca öğrenmeleri lazım. Ben Moğolca'yı ilk defa okulda öğrendim ve benim için çok zordu. Çocuklarımın da aynı durumda kalmasını istemiyorum.” dedi.

Birçok genç çift, çocuklarının okul için Moğolca öğrenmelerinin gerekli olduğunu belirtmekle birlikte, ana dillerinin kayboluyor olmasıyla ilgili kaygılarını da dile getirdi. Toplumun genelinde Duha dilinin eskisi gibi yaygın olarak kullanılmıyor oluşu hoşnutsuzluk yaratıyordu.

Gambat adlı bir konuşmacı, kaygısını şu şekilde dile getirdi:

“Dilimizi bazı çocuklar biliyor, bazıları bilmiyor. Bu çok tehlikeli ve bizim için korkunç bir durum.”

Otuz üç yaşında olan ve Duha dilini akıcı bir şekilde konuşabilen Gala ise;

“Bence dilimizi korumak önemli, ne yazık ki gençler artık birbirleriyle daha çok Moğolca konuşuyorlar. Sadece yaşlılar kendi aralarında Duhaca konuşuyorlar. Bir de biz yaşlılarla konuşurken Duhaca konuşuyoruz. Onlar da öldüğünde ne olacak bilmiyorum.” dedi.

Ancak gözlemlerime göre, böyle düşünmelerine rağmen genç çiftler çocuklarına Duha dilini öğretmek için fazla bir çaba göstermiyorlardı. Genel kanı çocukların büyürken bir şekilde dili öğreneceği şeklindeydi. Birçok kişi de, okulda bir zamanlar Tuvacanın öğretildiğini ancak şu an öğretmen olmadığını söyledi. Tekrar okulda dilin öğretilmesinin, ana dillerini kurtaracağını umut ediyorlardı. Yapılan görüşmelerde Duhaların hangi dili daha çok konuştukları sorusuna “ikisini de” demelerinin nedeni durumu kabul etmek istemeyişlerinin sonucu oluşan bir inkar olabilir. Ailelerin çoğu, çocuklarının dili konuşamıyor olduğunun farkında olmakla beraber, bunun ileride değişeceğini umuyordu.

Köyde yerleşik olarak yaşayan Duhaların durumuysa çok daha kritik aşamadaydı. Dışarıdan evlilikler yapmış, yani Moğol ya da Darhat biriyle evlenmiş Duhaların çocukları dili neredeyse hiç konuşamıyorlardı. Dış evlilikler Duha dilinin evde kullanımını iyice azaltan etkenlerden biriydi.

3. Duha Dilinin Zenginliği

Duhalar yüzyıllardır doğayla iç içe bir hayat sürdürmektedir ve bu hayat tarzı elbette dillerine de yansımıştır. Sayan Dağları ve yöresinin, Ren geyiğinin ilk evcilleştirildiği bölge olduğu sanılıyor;⁶ böyleyse, Duhaların Ren geyiğiyle çok eski zamanlardan beri birlikte göçebe yaşadığını tahmin etmek güç değil. Uzun bir geçmişe dayanan bu benzersiz, yakın ilişki, Duhaların diline de çok ayrıntılı olarak yansımıştır. Dışarıdan birinin yalnızca tek bir sözcükle adlandırdığı “Ren geyiği” için Duhalar “ibi” der; ancak Ren geyiğinin yaşına ya da cinsiyetine göre de bu geyikler için birçok özel adlandırmalar vardır. Alan araştırmasında yaptığım görüşmelerde tespit ettiklerimin bir kısmı şunlardır:

Duhaların dilinde, üç yaşından büyük evcil erkek Ren geyiği “ehter”, üç yaşından büyük evcil dişi Ren geyiği “miend”, bir yaşına basmış her iki cins evcil Ren geyiği “dasvan”, iki yaşında evcil erkek Ren geyiği “gootay”, iki yaşında evcil dişi Ren geyiği “dungıy”, üç yaşından büyük evcil ve hadım edilmiş erkek Ren geyiği “carı”, küçük evcil erkek Ren geyiği “dongur”, bir yaşına basmamış evcil Ren geyikleri “hokkaş”, evcil binek Ren geyiği “caarı” olarak adlandırılır.⁷

Sadece bu örnek bile Duhaların dillerinin zenginliğini anlatması bakımından çok önemlidir ve toplumların yaşam biçimlerinin dillerini de biçimlendirdiğinin kanıtıdır. Bu durumun örnekleri doğayla iç içe yaşayan benzer toplumlarda da görülebilir. Örneğin, Kuzey Kutup Bölgesi'nde yaşayan İnitler (Eskimolar), bu soğuk iklimde sağ kalma yolları geliştirmek zorundalardır. Dolayısıyla insanın, köpeğin ya da *kayak*'ın ağırlığını hangi çeşit buz ve karın taşıyacağı, İnitlerin hayatta kalması için çok önemli bir bilgidir ve bu kar çeşitlerinin her birine ayrı isimler verilmiştir. Benzer bir şekilde, Pasifik Okyanusu'nda yaşayan Palaulu bir geleneksel balıkçı 300'den fazla değişik balık türü adlandırabilir ve kameri takvime göre yumurtlama çevrimlerini bildiği balık türlerinin sayısı, bütün dünyayı kapsayan literatürdeki birkaç katı kadardır (Nettle ve Romaine 2001: 16).

Bugün dilbilimciler ekolojik çeşitlilikle dil zenginliği arasındaki ilişkiyi ortaya koymuşlardır⁸. Duhaların sürdürdükleri geleneksel yaşam tarzı, onların yaban hayvanlar ve tüm doğayla çok yakın ve zengin bir ilişki kurmalarına sebep olmuştur. Yazılı kaynağı olmayan dilleri daha "aşağı ve basit" olarak gören genel kanının aksine, Duhalar ve benzer toplumların dilleri insanlığa ders olabilecek nitelikte değerli bilgiler içermektedir. Örneğin, günümüzde hızla unutulmakla beraber, Duhalarda şifacılık geleneği oldukça gelişmiştir ve çevrelerindeki birçok bitkiyi iyi tanırlar. Bu geleneksel ilaçlar, hem insanlar hem de Ren geyikleri için kullanılır.

Alan araştırması sırasında Boyuntuktuk adlı görüşmecinin anlattıklarına göre, insanların ya da Ren geyiklerinin ateşi çıktığında "börü othu" kaynatıp içilir. Bir ağacın yaprağı olan "coygan", kaynatıp içildiğinde ateşe, göğüs ve baş ağrısına iyi gelir. Geyikler doğum yaptıktan sonra, yavru geyiğin üstünde bir deri olur. "Ardıç" otunu kaynatıp verdiklerinde yavrunun üstündeki bu deri katman düşer. Bu bitki aynı zamanda insanlarda organ ağrılarında ve yüksek ateşe de iyi gelir. Geyikler ya da insanlar bir yerlerini incittikleri ya da bir kemiklerini kırdıklarında "alhtan goknur" otunu kaynatıp içirirler. "Mıygak othu" ise kadınlarda rahim ağrısına iyi gelir. Bu ot kaynatıp içilebilir ya da direk yenilebilir. Göğüs ağrısı içinse "gök çihçek" çiçeği kaynatıp içilir. Öksürük için "ban sümbül" çiçeği iyi gelir. Bu çiçek ciğerlere de iyi gelir. Görüldüğü üzere Duhalar çevrelerini çok iyi tanırlar ve yazıya geçmemiş dillerinin içinde tüm coğrafyalarının şifa envanteri saklıdır.

Benzer bir biçimde Duha dili hayvan çeşitliliği açısından da bir ansiklopedi gibidir. Duhaların yanında geçirdiğim iki ay boyunca 30'dan fazla kuş ismi kayıt ettim. Örneğin;

"teeldigen guş, gusgun, gökdegene guş, şaatzay guş, saylık guşgaş, heg guş, ak huş, uşbil, baarsık, kas, geerhen, hugu, haraal, onguk, kuşgaççı, hamnar guş, torga, kargan, dişilik, duha guş, angır, cahlaş guş, deydey guş, ötürek, ciir guş,garabaşlı guşgaş, aylan, baarsık, esiri, dalgıy, ehtciir guş, geerhen, deher guş, gulaar, hugu,sogurha" vb.

Bu kuş isimleri ekolojik olarak çok kıymetli bir hazine niteliğindedir ve belki de çoğunun bir başka dilde karşılığı yoktur.

Tüm bu örnekler, Duhaların dilinin zenginliğini kanıtlar ve yazılı olmayan dilleri basit olarak niteleyenlerin ne kadar yanıldığını da gösterir. Üstelik bu bilgiler, Duhaların dilinin içindeki sırlardan sadece bazılarıdır. Dilin kaybolmasının sadece sözcüklerin kaybolması ile sınırlı olmadığını anlamak için bu yalnızca bu örnekler bile yeterlidir. Dil kaybolduğunda içinde saklı tüm geleneksel bilgiler de yok olur; Duhaca kaybolduğunda geleneksel yaşam biçiminin de yavaş yavaş kaybolacağı apaçıktır.

4. Duha Dili Kaybolursa

Duhaların dilinde, diğer bütün dillerde olduğu gibi, dünya mirası sayılabilecek çok önemli bilgiler saklıdır. Eğer dilleri kaybolursa, yüzyıllar boyunca devam etmiş göçer bir yaşam tarzı, Ren geyikleri ile ilgili ayrıntılı bilgiler, doğa ve hayvanlar konusundaki bilgelikleri dahil birçok şey, dille birlikte belki de sonsuza dek yitirilecek. Toplumunu bir arada tutan ve onlara kim olduklarını hatırlatan dil, kendisiyle birlikte birçok geleneği de götürecektir. Örneğin günümüzde Duhaların ana dillerinde söyledikleri şarkılar ve masallar kimlikleri açısından çok önemlidir. Alan araştırması esnasında kayıt etmiş olduğum bir şarkının anlamını incelersek, dilin ve onun içinde yaşadığı şarkıların önemini anlayabiliriz. Doğu taygada yaşayan 80 yaşındaki Ponsul'un söylediği "Kuzey Benim Ana Yurdum" şarkısının sözleri şöyledir:

Sonğu cüktün daygaları	Kuzey yönün taygaları
Sonuç caaxay catır iynaan	İlginç, güzel olur.
Sonğu cüktün urugları	Kuzey yönün çocukları
Sonuç mendil olur iynaan	İlginç, sağlıklı, esen olur.
Arttı cüktün daygaları	Kuzey tarafın (yakanın) taygaları
Arığ seriin olur iynaan.	Temiz, serin olur.
Arttı cüktün connarivıs	Kuzey yöndeki halklarımız
Amur mendil olur iynaan	Rahat, sakin olur.
	(Çeviren: Hayat Aras Toktaş)

Bu şarkının sözlerinde Duhaların kuzeyde asıl yurtları olan Tuva'ya özlemleri anlatılmaktadır. Dil ile birlikte bu şarkılar kaybolduğunda, toplumun kimliği de yavaş yavaş belirsizleşmiş olacak ve belki de bir kaç nesil sonra çocuklar nereden geldiklerini bile hatırlamayacaklar.

Bütün bunların yanı sıra, Duhaların dilinin kaybolması ile kültürlerinin en önemli yapı taşlarından biri olan Şamanizm inançları da tehlikeye girecektir. Duha toplumunda, insanlar ciddi sorunlar yaşadıklarında şamana giderler ve şaman uygun zamanda o kişi için bir ayin yaparak kişinin sorununun nedenini bulmaya çalışır. Bu ayin esnasında şaman, yardımcı ruhu aracılığı ile ruhlarla ve en önemlisi ata ruhları ile iletişime geçer. Sadece ata ruhları ona yapılacak şeyi söyleyebilir. Saatler süren ayinde şaman özel kostümünü giyer ve geyik derisinden yapılmış davulunu çalar. Bu sırada kendinden geçen şaman, davulunu çalarken Duhaca çeşitli sözler mırıldanır. Ata ruhları ile sadece Duhaca anlaşılabilir.

Duhaların dilinin kaybolması, Şamanizm sözcüğünün doğduğu bu coğrafyalarda hâlâ sürdürülen çok eski bir geleneğin de değişmesi anlamına gelmektedir.

Ren geyiğini binek hayvanı olarak kullanan ve sütünden faydalanan Duhalar, kışın derin karda ve yazın bataklık çamurda ren geyiğiyle seyahat etmektedir.

Alan araştırması esnasında doğu obasında yaşayan biri kadın biri erkek iki şamana bu konuda fikirlerini sordum. Duhaca bilmeyen birinin şaman olup olamayacağını sorduğumda, genel kanı bunun mümkün olmadığı yolundaydı. Oradayken yaşanan bir olay da zaten bunu ispat eder nitelikteydi. Yazın sonlarına doğru dedesi şaman olan ve ondan kalan bu mirası devam ettirmek isteyen yarı Duha bir kadın obayı ziyarete gelmişti. Şaman olabilecek özelliklere sahip olmasına rağmen, obada yaşayan insanlara göre onun şaman olmasındaki en büyük engel Duhaca bilmiyordu.

Obanın 45 yaşındaki kadın şamanı konu ile ilgili şöyle dedi;

“Şaman ayini sırasında Duhaca konuşmak çok önemli çünkü ruhlar sadece Duha dili biliyorlar. Yeni nesil dilimizi öğrenmezse kimse şamanlık yapamaz, o yüzden mutlaka öğrenmeleri lazım. Duha dili bilmezlerse ruhlar ile anlaşamazlar.”

Obanın 52 yaşındaki erkek şamanı ise ayin esnasında hangi dili konuştuğunu sorduğumda;

“Ruhlar benimle sadece Duhaca konuşurlar, bu atalarımızdan beri böyledir. Ruhlarla Moğolca konuşmam mümkün değil, böyle bir şey olamaz.” dedi.

Gençler Duhaca öğrenmezlerse yeni şamanlar nasıl yetişecek diye sorduğumda ise gülererek cevap verdi,

“O zaman bir tercüman gerekecek sanırım arada.”

Kısacası Duha kültüründe dil ve Şamanizm çok sıkı olarak birbirlerine bağlı. Duhaca kaybolduğunda Duhaların geleneksel olarak sürdürdüğü Şamanizmin özü tehlikeye girebilir. Elbette birçok kültürde olduğu gibi, insanların yeni durumlara uyum sağlayarak Şamanizm inançlarını değişikliklerle devam ettirmesi mümkün. Ancak toplumda insanların çoğu şamanın ana dilini

bilmesi gerektiğini düşündüğü için, Duhaca konuşamayan bir şaman kimse için yeterince güvenilir ve inanılır olmayacaktır. Duhaca kaybolduğunda Şamanizmle ilgili birçok terimde onunla birlikte yok olacaktır.

5. Yapılabilecekler

Duhaların dilinin tekrar çocuklar tarafından öğrenilmeye başlaması, dilin hayatta kalması için en önemli adım olacaktır. Önceki yıllarda Duhaların dilinin köydeki okulda öğretiliyor olması, birçok kişi için bir çözüm olarak görülüyordu. Ancak, okullarda seçmeli ders olarak haftada birkaç saat verilen dil dersinin, bir dilin kurtarılması için ne kadar yeterli olacağı bir tartışma konusu. Okullarda dilin öğretilmesi ve dilin kullanımını sağlamak için yapılabilecekler konusunda görüş aldığım en önemli kişilerden biri artık başkentte yaşayan Oyunbadamdı. Oyunbadam şu an ana okulu öğretmenliği yapıyor, ancak Tuva'da okumuş olduğu için Duha diline son derece hakim ve Duhaların yaşadığı obalara en yakın köy olan Akgöl'deki okulda çocuklara Duhaca öğretmiş. Dilin okulda öğretilişini ve bunun faydalı olup olmadığını Oyunbadam şu şekilde açıklıyor;

"1990-1991 yılları arasında iki öğretmen Tuva'dan değişim programıyla gelip standart Tuvaca öğretmişlerdi. O sırada ben Rusya'da öğrenciydim. 1998-1999 yılında sadece bir yıl okulda Duhaca öğrettim çocuklara. Bu bir yıl aslında oldukça zorlu geçti çünkü bu dönemde Moğollarla sorunlar yaşıyorduk. Dersi sadece Duhalar seçmeli ders olarak alıyordu ama Moğol öğrenciler sürekli dersi bölerek öğrencileri rahatsız ediyordu. Ren geyiği çobanları kendi dillerini öğreniyor diye taklit ederek dalga geçiyorlardı. Bu koşullar altında çocukların öğrenmesi gerçekten çok zordu. Daha sonra 2005-2006 yılında okulda ders programına Duhaca dersini eklediler ancak bu sefer Moğol çocukları da dersi seçmek zorundaydı ve tabii ki bu dili öğrenmek istemedikleri için sınıfta ciddi problemlere yol açıyorlardı. Zaten bu atmosferde çocukların öğrenmesi imkansızdı. Kısacası bu çabaların hepsi başarısızlıkla sonuçlandı."

Çocukların dili öğrenme konusunda istekli olup olmadıklarını sorduğum zaman ise Oyunbadam şu şekilde cevap verdi;

"Okulda dili öğretmeye çalıştığımız yıllarda çocukların hiçbiri dili öğrenmek istemiyorlardı. Çünkü okuldaki Moğol öğrenciler onlarla dalga geçiyordu. 2003 yılında taygada, ne olacağını görmek için bir ay boyunca çocuklara dil öğretmeye çalıştım. Sadece bu sürede istekliydiler çünkü onlara Ren geyiği ile ilgili masallar öğretiyor, hikayeler anlatıyordum. Ana dilleri o zaman ilgilerini çekmişti. Serbest bir ortamda öğrenmeye meraklıydılar. Taygada dışarıdan herhangi bir baskı olmadığı için dili rahatça öğreniyorlardı. 2003 yılının yazında bir ay boyunca Baron taygada çocuklara dili öğretmeye çalıştığım dönem dil öğretimi açısından en verimli geçen dönemdi."

Bu hikayeden anlaşılacağı üzere, Duhaların dillerinin kayboluyor olmasının en büyük nedenlerinden biri, dünyanın diğer yerlerinde olduğu gibi, hakim bir dilin baskısı ve insanların toplum içinde dillerini konuşmaya çekinmesi. Dilbilimcilere göre, az sayıda konuşucusu olan dillerin çoğu, daha baskın, prestijli ve bilinen bir dili kullanmayı seçerek kendi dillerini terk ediyorlar.⁹Duha toplumunda ailelerin çocuklarına dili öğretmiyor oluşunun altında yatan sebebin bu olabileceği akla ilk gelen nedenlerden biri. Oyunbadam'a bu konuda ne düşündüğünü sorduğumda şöyle yanıt verdi:

“Aileler dil konusunun üzerinde durmuyorlar ve bu konuda hataları büyük elbette. Çocukları ile Duhaca konuşmuyorlar. Ancak bu durumun tarihi sebepleri de var. Biz Moğolistan’a yerleştığımızdan beri Moğollardan baskı görüp, Moğolca konuşmak zorunda bırakıldık ve bu artık hafızalara yerleşti. İnsanlar Duhaca konuşmaya utanıyorlardı ve bilinçaltında hala bu vardır belki de.”

Duhaların içinde olduğu durumdan bir çıkarım yapacak olursak, kaybolmak üzere olan bir dilin, tekrar hayata döndürülmesi için okulda seçmeli ders olarak verilmesinin, atılacak çok küçük bir adım olduğunu görebiliriz. Asıl önemli olan, dilin içerisinde saklı olan masallar, şarkılar gibi eğlenceli öğeleri ortaya çıkararak, çocukların ana dillerine ilgi duymasını sağlamaktır.

Sonuç

Bugün dünyanın bir çok yerinde, ulus devletler içinde yaşayan ancak ana dili o ulus devletin hakim dili olmayan toplumların dili kaybolma tehlikesi altındadır. Evde çocuklar tarafından öğrenilmeyen diller tehlike altında kabul edilmektedir. Günümüzde çoğu dil, baskın bir dil ya da kültür tarafından kuşatılmaya maruz kaldığı için, kişilerin kendi dillerinden bir başka dile geçişi sonucu, zaman içinde yok olur. Bazen bu geçiş gönüllü olabilir çünkü baskın olan kültür, ekonomik ve sosyal açıdan gençlere daha çok avantaj sağlar ve gençler kendi ana dillerini öğrenmemeye başlar. Ancak bu geçiş her zaman gönüllü olmaz. Örneğin, Sibiryada dillerinden olan Tofa dilinin konuşucuları hükümetin zamanında Tofaca konuşmayı yasaklayıp, sadece Rusça konuşmaları konusundaki baskılarını anlatmaktadır (Harrison 2007: 8). Benzer bir şekilde 1932’de El Salvador’da bir köylü ayaklanmasının ardından katliamlar yaşanmış ve yerliler dillerini konuşmaktan vazgeçmiştir Nettle ve Romaine 2001: 6). Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Duhalar da, benzer durumdaki diğer toplumlar gibi, dillerini kaybetmek üzeredir. Duhaların dili artık küçük çocuklar tarafından öğrenilmediği için ciddi şekilde tehlike altındadır. Günümüzde ailelerin birçoğu ev içinde Moğolca kullanmakta, sadece yaşlılar kendi aralarında Duha dilini konuşmaktadır. Gençler arasında hakim dil olan Moğolcaya hızlı bir geçiş görülmektedir. Görüşülen kişilerin çoğu bu durumu kaygı verici bulmakta ve neden olarak, çocukların okulda Moğolca gördükleri için Moğolcayı iyi öğrenmeleri gerektiğini göstermektedir.

Duhaların çok eski zamanlardan beri sürdürdükleri geleneksel yaşam biçimleri için dilleri hayati önem taşımaktadır. Çevreleriyle ve hayvanlarla çok yakın ilişkilere sahip Duhaların diline bu zenginlik yansımıştır.

Duhaların dilinin kaybolmasıyla tüm bu geleneksel bilgi de kaybolacak ve Duha halkının geçmişleriyle kurdukları bağ zayıflayacaktır. Ayrıca Duhaların Şamanizm inançlarını sürdürmeleri için de, dil çok önemlidir çünkü şamanlar ayin esnasında ata ruhlarıyla Duha dilinde konuşurlar. Bu yüzden en yakın zamanda çocuklara öğretmek için Duha dilinde bir ders kitabı hazırlanması ve Duha dilini öğretmiş olan Oyunbadam’ın önerdiği gibi, çocukların dil öğrenmesi için yazın taygada göçer bir okul kurulması gerekmektedir. Yaşlı bir Duha’nın bu konuda söyledikleri, dillerinin hayati önemini anlatmaktadır:

“Duha çocukları, bizlerin kendi geleneği, tarihi, yaşamı olan bir toplum olduğumuzu fark edip dilimizi öğrenmek zorundalar. Yoksa yok olmaya mahkumuz. Eğer ana dilimizi unutursak bütün geleneklerimizi, geyiklerimizi, hayat tarzımızı kaybederiz. Biz kendi dilimizi öğrenmezsek, başka insanlar bize nasıl inanır ki!”

Duhaların dillerinin korunması, tüm dillerin korunması gibi, sadece onlara değil, bütün insanlığa ait bir görevdir. Bir dil kaybolduğunda, bir hayat tarzı da onunla birlikte kaybolur.

Kaynaklar

- Donahue, Brian (2003). "The Troubled Taiga". *Cultural Survival*. Issue 27, 1 Spring.
- Gül, B. ve Danuu, A. (2012). "Erimekte Olan Türk Boyu: Moğolistan Duhalarının (Tsaatanlar) Kültürüne Dair". Ankara: *TKAE Türk-Moğol Araştırmaları*. s. 177-192.
- Harrison, K. David (2007). *When Languages Die, The Extinction of the World's Languages and the Erosion of Human Knowledge*. New York: Oxford University Press, s. 292.
- Inamura, Tetsuya (2005). "The Transformation of the Community of Tsaatan Reindeer Herders in Mongolia and Their Relationships with the Outside World.". *Senri Ethnological Studies 69, Pastoralists and Their Neighbours in Africa and Asia*.
- Nettle, Daniel ve Romaine, Suzanne (2001). *Kaybolan Sesler, Dünya Dillerinin Yok Oluş Süreci*. (Çev. Harun Özgür Turgan). İstanbul: Oğlak Bilimsel Kitaplar, s. 353.
- Ragagnin, Elisabetta (2011). *Dukhan, a Turkic Variety of Northern Mongolia*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz GmbH, s. 23.
- Seren, P. (2003). "Tsaagan-Nur Tuvaları". *Türk Dünyası Araştırmaları*. 143, s. 105-112.
- Vitebsky, Piers (2005). *The Reindeer People, Living with Animals and Spirits in Siberia*. New York: Harper Collins Publishers, s. 496.
- Wheeler, W. Alan (2000). "Lord of the Mongolian Taiga: An Ethnohistory of the Reindeer Herders". *Master of Arts, Department of Central Eurasian Studies*. Indiana University, December, s. 69.

¹(Nettle ve Romaine 2001: 23-24)

²(Ragagnin 2011: 23)

³(Wheeler 2000: 3, 6, 7, 41).

⁴(Inamura 2005: 129)

⁵(Donahue 2003)

⁶(Vitebsky 2005: 25-40)

⁷(Gül ve Danuu 2012: 183) ve (Seren 2003:109)

⁸(Nettle ve Romaine 2001: 135-166)

⁹(Harrison 2007: 5)